

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВАДЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ ПРО ЗЛОЧИНИ ОБМЕЖЕНО ОСУДНИХ ОСІБ

Н. КАРПОВ,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

SUMMARY

The article deals with procedure in criminal cases involving crimes of persons with reduced capability, shows the features of this production, the nature and basis of compulsory medical measures and analyzes the procedural form of production and the end of the pre-trial investigation.

* * *

В статье рассматривается порядок производства по уголовным делам о преступлениях ограниченно дееспособных лиц, показаны особенности этого производства, характер и основания применения принудительных мер медицинского характера и анализируется процессуальная форма производства и окончания досудебного следствия.

Кримінальним кодексом України 2001р. (далі - КК) у кримінальне право введено поняття обмеженої осудності. Згідно зі ст.20 КК, підлягає кримінальній відповідальності особа, визнана судом обмежено осудною, тобто така, яка під час вчинення злочину, через наявний у неї психічний розлад, не була здатною повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними. Визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру.

стосування заходів медичного характеру. В постанові повинні бути викладені всі обставини, які підтверджують вчинення цією особою суспільно небезпечного діяння, а також дані, які підтверджують, що ця особа захворіла на психічну хворобу. Ця постанова разом зі справою надсилається прокуророві.

Наведена кримінально-процесуальна норма суперечить вимогам ст.20 КК, оскільки особа, визнана обмежено осудною, підлягає кримінальній відповідальності. Також вона не узгоджується зі ст.226 КПК, якою визначено, що слідчий складає постанову про направлення справи для суду для вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру тільки тоді, коли на підставі висновку судово-психіатричної експертизи та інших доказів буде встановлено, що особа, яка притягнута або підлягає притягненню до кримінальної від-

У науці кримінального права проблема обмеженої осудності досліджена у працях таких вчених, як Т.М. Волощук, Т.О. Гончар, О.В. Зайцев, В.В.Лень, В.Я. Марчак, В.П. Кононенко, А.А. Музика, В.В. Первомайський, Т.М. Приходько, М.А. Сегай, М.Й. Цепінь, Б.В. Шостакович та ін. Однак існує нагальна необхідність і у розгляді кримінально-процесуальних питань обмеженої осудності. Пояснюється це тим, що глава 34 Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК),

якою регулюється застосування примусових заходів медичного характеру, збудована настільки недосконало, що при її формальному тлумаченні процесуальний статус обмежено осудних мало чим відрізняється від статусу неосудних.

Так, у ч.3 ст.417 КПК вказано, що по закінченні досудового слідства, якщо буде встановлено обмежену осудність особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, складається постанова про направлення справи до суду для вирішення питання про за-

повідальності, під час вчинення суспільно небезпечного діяння була в неосудному стані або в дальшому захворіла душевною хворобою, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними.

Роз'яснення по цьому питанню надано Пленумом Верховного Суду України у постанові від 3 червня 2005р. №7 «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування» [1, с.345-354]. У п.6 цієї постанови наголошується на тому, що справу щодо обмежено осудної особи необхідно направляти до суду з обвинувальним висновком, в якому мають міститися дані про психіатричне захворювання цієї особи.

У юридичній літературі слушно зазначається, що потрібно внести до ст.417 КПК відповідні зміни. Так, В.Я.Марчак висловив пропозицію про виключення з ч.3 цієї статті словосполучення «або обмежено осудність», а також доповнення ст.417 КПК частиною 4 у такій редакції: «Кримінальна справа щодо обмежено осудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, направляється до суду після закінчення досудового слідства в загальному порядку з обвинувальним висновком, в якому мають міститися дані про психічне захворювання цієї особи» [2, с.157].

У цілому можна погодитися з цією пропозицією. Разом з тим,

на наш погляд, вона підлягає уточненню. У наведеній редакції кримінально-процесуальної норми вказано про вчинення обмежено осудною особою суспільно небезпечного діяння, а також про те, що в обвинувальному висновку мають міститися дані про психічне захворювання цієї особи. У цій частині запропонована норма не відповідає ст.20 КК, у якій йдеться про вчинення такою особою злочину, а не суспільно небезпечного діяння, а також про наявність у неї психічного розладу, не психічної хвороби. Тому пропонуємо викласти ч.4 ст.417 КПК у такій редакції: «Кримінальна справа щодо обмежено осудної особи, яка вчинила злочин, направляється до суду після закінчення досудового слідства в загальному порядку з обвинувальним висновком, в якому мають міститися дані про наявний у цієї особи психічний розлад».

Вважаємо, що недостатньо обмежуватись внесенням вказаних доповнень тільки до ст.417 КПК. Пропонуємо доповнити ч.2 ст.222 КПК наступним положенням: «У описовій частині обвинувального висновку у справі щодо обмежено осудної особи зазначаються дані про психічний розлад, через який вона у повній мірі була не здатна усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними».

Необхідність у внесенні змін та доповнень до ст.417 КПК

можна пояснити й іншими її недоліками. Так, у ч.1 ст.417 КПК вказано, що досудове слідство в справах про суспільно небезпечні діяння, вчинені особами у стані обмеженої осудності, проводиться органами досудового слідства за правилами, передбаченими статтями 111-130, 148-222 цього Кодексу.

Отже, якщо виходити із буквального тлумачення цієї норми, можна прийти до висновку, що при проведенні досудового слідства у таких справах не застосовуються статті 131-147, 223-225 КПК, які визначають порядок притягнення як обвинуваченого, пред'явлення обвинувачення, складання обвинувального висновку та ін. Разом з тим, виходячи зі змісту ст.20 КК, можна стверджувати, що це не відповідає дійсності. Також ч.1 ст.417 КПК не узгоджується зі ст.144 КПК, яка визначає особливості пред'явлення обвинувачення особам, які визнані обмежено осудними. Тому пропонуємо виключити з ч.1 ст.417 КПК словосполучення «або обмеженої осудності», та доповнити цю статтю наступним положенням: «Досудове слідство в справах про злочини, вчинені особами у стані обмеженої осудності, проводяться у повному обсязі».

У зв'язку з розглядом даного питання слід звернути увагу на редакційну неточність ст. 144 КПК, яка визначає, що пред'явлення обвинувачення особам, які визнані обмежено

осудними, та їх допит провадиться за правилами ст.ст.140, 141, 142 і 143 цього Кодексу в присутності захисника.

Обмежена осудність є юридичною категорією. Визнання особи обмежено осудною (ч.1 ст.20 КК) належить виключно до компетенції суду. Тому, у правовому відношенні є некоректним положення ст.144 КПК, що обвинувачення пред'являється особам, які визнані обмежено осудними. Наш погляд, у ст.144 КПК слід замінити слова «які визнані обмежено осудними» словами «щодо яких є дані про вчинення злочину в обмежено осудному стані».

Відповідного корегування потребує ст.418 КПК «Дії прокурора в справах неосудних або обмежених осудних осіб». У цій статті зазначено, що одержавши справу з постановою, складеною відповідно до ст.417 цього Кодексу, прокурор: 1) погодившись з постановою, затверджує її і надсилає справу до суду; 2) визнавши, що психіатрична експертиза та інші докази, зібрані в справі, є недостатніми для того, щоб зробити висновок про психічний стан обвинуваченого, або в справі не зібрано достатніх доказів про те, що суспільно небезпечно діяння, щодо якого провадилося досудове слідство, вчинено даною особою, повертає справу зі своєю письмовою вказівкою слідчому для проведення додаткового досудового слідства.

Очевидним є те, що такими дії прокурора повинні бути тільки в справах неосудних осіб. Оскільки досудове слідство у справах обмежено осудних осіб має закінчуватися складанням обвинувального висновку, то ст.418 КПК слід доповнити наступним положенням, яке б визначало дії прокурора у таких справах:»Одержавши справу з обвинувальним висновком щодо обмежено осудної особи, прокурор зобов'язаний перевірити її у порядку, передбаченому ст.228 цього Кодексу. Перевіривши справу, прокурор приймає одне з таких рішень: 1) затверджує обвинувальний висновок; 2) визнавши, що психіатрична експертиза та інші докази, зібрані в справі, є недостатніми для того, щоб зробити висновок про обмежену осудність обвинуваченого, або що в справі не зібрано достатніх доказів про те, що злочин, щодо якого провадилося досудове слідство, вчинено даною особою, повертає справу слідчому із своїми письмовими вказівками для провадження додаткового слідства; 3) закриває справу, склавши про це постанову з додержанням вимог статті 214 цього Кодексу».

Потребує уточнення зміст і інших статей глави 34 КПК. Так, у ч.1 ст.419 КПК вказано, що справи, що надійшли до суду від прокурора в порядку, передбаченому ст.418 цього Кодексу (у цій статті йдеться і про справи обмежено осудних осіб),

суддя або голова суду, якщо погодиться з постановою слідчого, вносить безпосередньо в судові засідання.

Разом з тим ця норма не може застосовуватися при судовому розгляді справи обмежено осудної особи. Нами вже було з'ясовано, що у такій справі досудове слідство має закінчуватися складанням обвинувального висновку. Якщо це так, то згідно з вимогами глави 23 КПК повинен проводитися попередній розгляд справи суддею. Такий розгляд є важливою самостійною стадією кримінального процесу, в якій суддя зобов'язаний у строки, визначені у ст.241 КПК, на підставі ретельного вивчення матеріалів справи перевірити, чи достатньо підстав для призначення справи до судового розгляду.

Прийняття рішення про призначення справи до судового розгляду у справі, що надійшла від прокурора, має передувати послідовне з'ясування суддею питань, зазначених у ст.237 КПК. Так, наприклад, перевіряючи, чи складено обвинувальний висновок відповідно до вимог КПК, суддя зобов'язаний встановити, чи містяться у ньому дані про психічний розлад обвинуваченого, через який він не був здатен повною мірою усвідомлювати свої дії та керувати ними.

Слід звернути увагу і зміст ст.420 КПК, у якій зазначено, що заслухавши думку прокуро-

ра і захисника, суд виходить у нарадчу кімнату для винесення ухвали, де вирішує такі питання: 1) чи мало місце суспільно небезпечне діяння, з приводу якого порушена справа; 2) чи вчинено це діяння особою, щодо якої розглядається справа; 3) чи вчинила особа зазначене діяння в стані неосудності або обмеженої осудності, чи захворіла вона після вчинення злочину на психіатричну хворобу, яка виключає застосування покарання; 4) чи слід застосувати до цієї особи заходи медичного характеру і, якщо слід, які саме.

З огляду на те, що особа, яка визнана обмежено осудною, підлягає кримінальній відповідальності, питання, які вказані у ст.420 КПК, повинні вирішуватися судом тільки у справах про суспільно небезпечні діяння, вчинені особами у стані неосудності. Тому пропонуємо виключити з п.3 ст.420 КПК словосполучення «або обмеженої осудності».

У справі обмежено осудної особи суд повинен вирішувати питання, вказані у ст.324 КПК, а саме: 1) чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується підсудний; 2) чи має це діяння склад злочину і якою саме статтею кримінального закону він передбачений; 3) чи винен підсудний у вчиненні цього злочину; 4) чи підлягає підсудний покаранню за вчинений ним злочин; 5) чи є обставини, що обтяжують або пом'якшують по-

карання підсудного, і які саме, та інші питання.

Враховуючи специфіку судового розгляду кримінальних справ щодо обмежено осудних осіб доцільно розширити перелік питань, що повинні вирішуватися судом при постановленні вироку. Нами поділяється пропозиція І.Б.Пукач про доповнення ч.1 ст.324 КПК такими пунктами:»3-1) чи вчинив підсудний злочин у стані обмеженої осудності»; «12-1) чи є підстави для застосування до підсудного, який вчинив злочин у стані обмеженої осудності, примусового заходу медичного характеру, передбаченого частиною другою ст.94 КК України»[3, с.10].

Необхідно змінити й редакцію ч.1 ст.421 КПК. У цій статті вказано, що коли буде встановлено, що особа вчинила суспільно небезпечне діяння в стані обмеженої осудності, суд, коли визнає за потрібне, виносить ухвалу, а суддя – постанову про застосування до цієї особи примусових заходів медичного характеру, із зазначенням яких саме.

Разом з тим судовий розгляд кримінальної справи щодо обмежено осудної особи повинен закінчуватися винесенням обвинувального вироку, а не постанови (ухвали) про застосування примусових заходів медичного характеру. Важливі роз'яснення з цього приводу надані Пленумом Верховного Суду України у п. 6 вищенаведеної постанови

№7 від 3 червня 2005р. Визнана правильною практика тих судів, які отримавши на розгляд кримінальну справу з обвинувальним висновком та визначивши під час судового розгляду, що злочин вчинено в стані обмеженої осудності особою, яка внаслідок загострення наявного у неї психічного розладу потребує застосування примусових заходів медичного характеру, постановляють обвинувальний вирок і при призначенні засудженому покарання враховують його психічний стан як пом'якшуючу обставину з одночасним застосуванням примусового заходу медичного характеру у вигляді амбулаторної психіатричної допомоги за місцем відбування покарання.

За змістом ст.ст.20, 94 КК надання обмежено осудній особі амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку не зумовлюється призначенням їй певного виду покарання. Тому слід вважати, що ця допомога може надаватися таким особам незалежно від виду призначеного їм покарання: якщо воно пов'язано з позбавленням волі, то здійснення зазначеного примусового заходу медичного характеру має покладатися на медичну службу кримінально-виконавчих установ, а якщо не пов'язано, - на психіатричні заклади органів охорони здоров'я за місцем проживання засуджених.

Викликає заперечення зміст

ч.2 ст.421 КПК. Відповідно до цієї норми, якщо обмежена осудність на момент вчинення суспільно небезпечного діяння або на час розгляду справи не встановлена, суд виносить ухвалу, а суддя – постанову про направлення справи для досудового розслідування.

На наш погляд, підстав для повернення справи для проведення досудового розслідування немає. Якщо під час розгляду справи обмежена осудність підсудного не буде встановлена, суд має постановити обвинувальний вирок, а не направляти справу на додаткове розслідування. Рішення про направлення справи для досудового розслідування повинно прийматися судом тільки тоді, коли не встановлена неосудність на момент вчинення суспільно небезпечного діяння або на час розгляду справи. Враховуючи викладене, пропонуємо виключити з ч.2 ст.421 КПК словосполучення «або обмежена осудність особи».

Можна стверджувати, що використання даного словосполучення є зайвим і у ч.1 ст.423 КПК. Наведемо текст цієї норми: «Коли особа, щодо якої були застосовані примусові заходи медичного характеру внаслідок її психічного захворювання після вчинення злочину, видужає, то суд на підставі висновку медичної комісії в порядку статті 419 цього Кодексу виносить ухвалу, а суддя – постанову про скасування засто-

сованого заходу медичного характеру та направлення справи для провадження досудового слідства чи судового розгляду, якщо неосудність або обмежена осудність буда встановлена під час судового слідства. Час перебування в медичній установі, якщо ця особа засуджена до позбавлення волі або виправних робіт, зараховується в строк відбування покарання».

Виходячи зі змісту ч.4 ст.95 КК можна прийти до висновку, що ця норма підлягає застосуванню тільки у разі припинення застосування примусових заходів медичного характеру через видужання особи, яка вчинила злочин у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку. Тому потрібно виключити з ч.1 ст.423 КПК словосполучення «або обмежена осудність».

Як вже зазначалося, важливі роз'яснення щодо порядку провадження досудового слідства в справах про діяння обмежено осудних осіб, судового розгляду таких справ, надані у постанові Пленуму Верховного Суду України від 3 червня 2005р. №7. Однак такі роз'яснення не можуть компенсувати відсутність належної процесуальної форми. У ст.1 КПК зазначено, що призначенням цього Кодексу є визначення порядку провадження у кримінальних справах. Тому вважаємо необхідним внести доповнення до глави 34 КПК, які б встановлювали особливос-

ті досудового та судового провадження у кримінальних справах про злочини обмежено осудних осіб.

Список літератури:

1. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 3 червня 2005р. "Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування"./ Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах. – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2010. - 456с.
2. Марчак В.Я. Обмежена осудність: психолого-правовий зміст: монографія / В.Я.Марчак. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т. - 400с.
3. Пукач І.Б. Порядок провадження у кримінальних справах щодо обмежено осудних осіб: Автореф. дис...канд. юрид. наук. К., 2011. - 17с.